Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850
Impact Factor : 3.1560(UIF)
Volume-5 | Issue-2 | March-2015
Available online at www.isrj.org

पुरूष प्रधान संस्कृतीचा उदय

तुकाराम परसराम डोके

दया-नंद □ला व शास्त्र महविद्यालय, सोलापूर.

सारांश:

पुरूष प्रधान संस्कृतीचा उदय झाला तरी कसा आजपर्यंतच्या शालेय शिक्षणात इतिहास विषयात जे काही शिकवले गेले. त्याच्या आधरावरून पुढे मी या लेखात प्रथम निसर्ग निर्मितीचा व त्या पाठोपाठ पृथ्वीवर बदल कसे होत गेले या बदलात आज तागायत सर्व प्राणीमात्रांवर आपल वर्चस्व ठेवून या पृथ्वीवर नवनवीन संशोधन करत आहेत. तो मानव जातीच्या प्राण्यांची कशी निर्मिती आणि बदल होत गेला याचे सविस्तर वृत्तांत अगदी साध्या सोप्या भाषेत मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. ज्या काळात या आदिमानवाची खाण्या पिण्याची मोठी शर्यत होती आपले अस्तित्व टिकवण्याकडे कल असतानाच या पुरूष प्रधान संस्कृतीचा उदय झाला. हे मला अत्यंत नवलाईचे वाटते.

प्रस्तावना :

४५०० दशल□ वर्षापुर्वी पृथ्वीची निर्मिती झाली. पृथ्वीच्या या निर्मितीनंतर बराच काळ असाच निघून गेला, कि पृथ्वीतलावर काहीच बदल झाला नाही. आपण जे आज आपल्या असपास पाहतो ते सर्व पृथ्वीनिर्माण झाल्यावर □ाही □ाळ नव्हते. म्हणजेच आजची जी सजिवसृष्टी आहे ती जिवनसृष्टी पृथ्वी-निर्मितीच्यानंतर काही काळ नव्हती.

जिवाणु-विषा□ु ॠ

पृथ्वी-निर्मितीनंतर कालांतराने पृथ्वीवर बदल होत गेला. आणि इथे एक एक प्रकारचे नव नविन सजीवांची निर्मीती होऊ लागली. निर्माण झालेल्या जिवाणुमध्ये आणखी काही कालानूक्रमे लक्षणीय बदल होत गेला. शेवटी एक असा समय येवून ठेपला ज्याला आज आपण पाहतो आणि व्याख्या करतो निस□. तो अस्तित्वात आला.

अस्तित्व –

निसर्ग निर्मितीनेतर प्राणी, पक्षी, झाडे, वेली, फुले, किडे यांने पृथ्वीचे रूप जवळपास वेगळेच झाले होते. प्रत्येक सजीव आपापल्या पध्दतीने जिवन जगत होते हे जिवन जगत असताना आणखिन बऱ्याच प्राण्यांमध्ये बदल होत होते. या होणाऱ्या बदलातून नवीन प्रजातींची निर्मिती अस्तित्वात येणार याची साक्ष देत होते. हीच साक्ष देत असतानाच पृथ्वीतलावरच्या या निसर्गात काही बदल होत असतानाच एका अशा प्राण्याची जात अस्तित्वात आली. निसर्ग

नियमानुसार बदल घडतच होता. होणाऱ्या बदलांत अस्तित्वात आलेल्या या नविन प्राण्याच्या जातीत इत□ा झपाट्याने बदल होत होता की या प्राण्याची सुरूवातीला इतर प्राण्यासारखे शारिरीक अवस्था असुनसुध्द् या प्राण्यात बुध्द्ी मात्र खूप गतीने विकसीत होत होती. इतर प्राण्यापेक्षा वेगळ रूप हा प्राणी धारण □रत होता. आणि शेवटी तो इतर प्राण्यांपेक्षा वेगळं रूप धारण करून आज तागायत स्व:ता वेगळा असल्याने अस्तित्व तो सिध्द् करतो व इतर प्राण्यावर आपली वचक ठेवून तो त्याचं अस्तित्व टिकवून ठेवत आहे. हे आज आपण पाहातोच आहोत.

संरक्षणाच्या दृष्टिने-

निसर्गाच्या बदलत्या नियमांनुसार प्राणि जातीच्या या नविन अस्तित्वात आलेल्या प्राण्याने सुरवातीलाच स्वत:मध्ये बदल करून घेण्यास सुरूवात □ली जे अवगत नाही ते अवगत करून घण्यास यशस्वी होत गेला तो आपल्या उदर निर्वाहासाठी झाडाची पाने, फळे, फुले आपले प्रथम अन्न म्हणून खावू लागला. नंतर शिकार करू लागला. राहण्यासाठी झाड खडक किंवा गुंडांचा सहारा घेउू लागला स्वत:च्या रक्षणाची काळजी करू लागला. संरक्षणच्या □ाळजीन तो स्वत:सारख्याच इतर प्राण्यांचा शोध घेउू लागला, आणि तो शोध घेता घेता एक समुह करू तो पूढे एकत्रित समुहाने राहू लागला.

आदिमानव:-

समुहाने एकत्र राहत असतानाच विकसित हो असलेल्या बुध्दीच्या बळावर हा प्राणी पुढे आपले विश्व निर्माण करू लागला सुरवातील याची ओळख इतिहास संशोधकांनी अदिमानव असे करून दिली आहे. ज्याला कुठलीच जात-पोटजात किंवा धर्म नव्हता. तो फक्त निसर्ग धर्माचा माणुस जातीचा पृथ्वीतलावरचा एक पूर्ण यशस्वी प्राणी होता (दृष्टी).

स्त्रि-पुरूष :- हा आदिमानव नावाचा प्राणी एकत्र राहत असताना पुढे या प्राण्याला एक असा प्रश्न पडला कि आपण येथे एकत्र समुहात राहत असुन शरिराने जवळपास एक सारखेच दिसत असुन, आपल्या या समुहात दोन प्रकार कसे पडतात ? या प्रश्नाचे उत्तर शोधत असताना आदिमानवाला आपल्यात दोन गट आहेत हे समजतात. ते कसे यावर विचार करता त्याला त्याच्या निरीक्षणातून स्त्रि व पुरूष या विभक्त लिंगांची नावे पूढे आली. स्त्रि-पुरूष हे शब्द जरी त्यावेळी भाषा अवगत नसली तरी ते त्यानी मान्य केले होते.

भाषा :-

आदिमानव एकत्रिक राहत असल्याने एकमेंकांना बोलण्यासाठी संवादाची गरज भासु लागली आणि ति जणू त्या काळाची गरजच ठरली. □ालांतराने इशाऱ्याने संवाद साधले गेले. इतरर प्राण्यांची हूबेहूब नक्कल करून एक विशिष्ठ आवाजाच्या सहाय्याने ऐकमेकांपर्यंत पोहचण्याचे व संवादाचे साधन बनले. हे साधन हळूहळू एका विशिष्ठ भाषेचे स्वरूप धारण करत होते. आणि या आवाजाच्या विविध छटा आणि तरंग बनत गेल्या आणि त्याच रूपांतर भाषेत होउू लागले व ते नावारूपास आले.

वस्त्र व हत्यारे:

भाषेचा तर शोध लागलाच पण इतर प्राण्यांच्या निरीक्षणानेच. स्वत:हात पण निरिक्षण केले. त्याच्या निरिक्षणातून त्याला आपल्या आणि आपल्या सोबत राहणाऱ्यांमधला फरक समजू लागला. स्त्रि व पुरूष या दोन गटातील एक स्त्रि ही अचानकपणे हो□ाऱ्या हल्याला प्रतिकार इतक्या प्रतिकारने करू शकत -नाही. व पुरूष हा मजबूत असल्याने तो पुढाकाराने सर्व जबाबदारी स्वत:वर घेउू लागला. व स्त्रीचे र□ण करू लागला. हे रक्षण करत असतानाच अन्न म्हणून मोठमोठ्या प्राण्यांची शिकार करू लागला. यामधील आणखिन एक महत्वाचा भाग म्हणजे आदिमानव झाडांच्या पानांचा व सालींचा तसेच केलेल्या प्राण्यांची □ातडी तो आपले वस्त्र म्हणून वापरू लागला. त्याचसोबत तो दगडापासून व मृत प्राण्यांच्या हाडापासून हत्यारे बनवू लागला व पूढे जावून त्याच हत्यारांचा वापर शिकारीसाठी करू लागला. (मृत्युंजय)

आग :

निसर्गाचे तर बदल चालूच होते चालत्या बदलात असाच एक अचानक बदल झाला तो म्हणजे जंगलात वणवा पेटला. ज्वाळा पेटल्याने पूर्ण आधिवासच नष्ट झाला. यामुळे खूप सजीव संपत्ती नष्ट तर झालीच याचा प्रत्यक्ष साक्षीदार होता त्यावेळचा माणूस. त्या घटनातून त्याने खूप काही शिकवण घेतली. पण हीच आग कृत्रिम रित्या तयार करण्यात आदिमानवाला यश आले आणि त्याने गारगोट्यांपासून तसेच लाकडांच्या घर्षणातून आग निर्माण करू शकला. तेथूनच सुरूवात झाली अन्न भाजून व शिजवून खाण्यास. परीणमत: आग ही एक संरक्षणासाठी व दैनंदिन वापरासाठी महत्वाचा घटक आहे हे जाणले.

चाकाचा शोध :

एकत्रीत समूहाने रात असल्याने पुढे चालून हा मानव एकाच ठिकाणी निवास करू लागला व या निवासाने एक आणखिन बदल घटला तो म्हणज राहण्यासाठी गुहा किंवा झाडांच्या आंडक्यांची छपरे बांधू लागला. आपले जीवन सुखकर करण्यामागे धावू लागला. याच धावपळीत बुध्दीच्या जोरावर चाकाचा शाध लागला. जो इतिहासातील सर्वांत महत्वाचा महत्वाचा शोध मानला जातो. (भगवतगिता)

शेती :

चाकाच्या शोधाने बराच हा अदिमान आपल्या जिवनात दूरगामी बरल घडवून आणला. पण पोटासाठी दररोज भटकंती करावी लागत या भटकंतीवर विचार करताना शेती नावाच ाएक घटक त्याच्या नजरे पूढे आला व तो जसे शिकारीसाठी हत्यारे बनवत त्यासमान तो शेतीसाठी दगडाची, लाकडाची किंवा हाडांची बनवू लागला. भटकंती थांबली. शेती करून तो एक स्थिर जिवन जगु लागला. आणि तो एका ठिकाणी स्थिरावला. (श्रीमानयोगी)

संस्कृती :

निसर्गाचा हा बदल काही एक दोन दिवसांचा किंवा दहा बारा वर्षांचा नाही. यासाठी लाखो हजारो वर्ष लोटली. तेंव्हा हा बदल निदर्शनास आला. एवढयावर थांबला नाही, तो बदल पुढे चालूच राहिला. निसर्गात जसा बदल घटत घडत होता तसा या बुध्दीवान आदिमानवाने तो बदल स्वतःहुन पण करून घेतला होता. व त्याप्रमाणे तो वागु लागला तो वागत असताना त्याची खाण्या-पिण्याची, चालीरित्यांची, बोलण्याची किंवा वागण्याची एक वेगळीच कला होती. ति कला पुढे लोकसंस्कृती म्हणून नावारूपास येवू लागली. किंवा संस्कृती म्हणून संबोधु लागली. आदिमानव, अश्मयुगीन मानव जातीच्या प्राण्याची ओळख इतिहासात आदिमानव म्हणून आहे व याची वागणूक तेथिल परिसर आणि पर्यावरणावर अवलंबून आहे. दऱ्या खोऱ्यात अन्नासाठी भटकंती करणारा, त्या माणसाचे जगणे हे त्या परिसरातील वृक्ष-वेली, फुले-फळे, पशु-पक्षी यांवर अवलंबून होते.

बुध्दीच्या जोरावर हा प्राणी दिवसेन दिवस विकसीत होत होता व विकासही करत होता. भिंतीवर चित्रे काढणे, चित्रलेखन करणे, कोरिव काम करणे असं बरेच नवनवीन प्रयोग करू लागला. हे करत असतानाच माणसाच्या निदर्शनात एक गोष्ट आली की आपल्यासारखीच अनेक ठिकाणी आपली प्रजाती राहत आहे. आणि कालांतराने बदल होवून तो एक संस्कृतीत विलीन होत चालला होता. हा बदल त्याने शिक्षण नावाच्या गोष्टीतुन केला असावा असा बराच इतिहासकारांचा दावा आहे.

जाती धर्माचा उदय :

आजच्या दिवसाला ही पूर्णतः बदललेली परीस्थीती आपण पाहत आहोत आणि जगतही. अलिकडे म्हणजे इ.स. १३०० ते १६०० हाच माणूस प्राणी जो एकेकाळी एकत्रीत समुहाने एकाच संस्कृतीत या निसर्गात राहणे पसंत □रत होता पण तो त्याच्या वर्चस्वासाठी आपापसात लढु लागला. ही लढाई वाढत वाढत पूढे एका राजाच्या व सत्तेच्या रूपात बदलत गेली व आपले वर्चस्व टिकवण्यासाठी माणुस नावाच्यच जातीवर माणुस प्राणी हल्ले करू लागले. हे हल्ले □रत असताना बऱ्याच ठिकाणी स्थलांतर करावे लागत असल्याने नविन गोष्टी, बोली भाषा, संस्कृती या गोष्टी वेगळ्या प्रकारच्या निदर्शनात आल्या. निदर्शनास आलेली हीच गोष्ट पुढे जाती-धर्माच्या नावात मोडली जावू लागली. इथूनच जात-धर्माचा उल्लेख पुढे होऊ लागला.

राज्यविस्तार व स्त्रि-रक्षण : जाती धर्माची गोष्ट निदर्शनास आली होती. ती फक्त बोली भाषा व जाती पातीवर न थांबता ती संस्कृती वर्चस्वासाठी झ ागडू लागली. पुढे कालांतराने ती विस्तारली. मानव नावाचा प्राण्यात स्पर्धा सुरू झाली. आज आपण पाहतोय तीच स्पर्धा कोणत्या स्थरापर्यंत पोहचली आहे. पण या स्पर्धेत एक महत्वाचा मुद्दा म्हणजे विशाल या सृष्टीत निरनिराळ्या प्रकारची भाषा, संस्कृती, रूढी परंपरा, चाली रीती निर्माण झाल्या होत्या. हे जरी धर्मप्रचारासाठी लढत असले तरी त्यानी एक गोष्ट प्रत्येक धर्मातील लोकांनी ओळखली होती. ती म्हणजे स्त्रि नावाची व्यक्ती ही सक्षम नाही व तिचे संरक्षण □रणे हे पुरूषाला क्रमप्राप्त आहे आणि ते केलेच पाहिजे. आणि हे □र्तव्य आदिमानवाने तेव्हाच जाणले होते. स्त्रि रक्षणसाठी त्यावेळी असुक्षितता असतानासुध्दा त्या लोकांनी स्त्रीला संरक्षीत करण्याची जबाबदारी हाती घेतली. त्यानुसार नियमांची एक राजसत्ता बनली व एका नुसार अशा अनेक बनत गेल्या हे नक्की. आपल्या देशात मुघल, निजाम व मराठे अशा बऱ्याच राजघराण्यांच्या सत्ता होत्या. (छावा, श्रीमानयोगी) पण हेतु मात्र एकच होता. सत्ता काबीज □रणे व ते करत असताना स्त्रि वर्गाची फरफट होऊ न देणे म्हणून सर्वजण दक्षता घेणे हे एक होते.

पुरूष प्रधान संस्कृतीचा उदय-

स्त्रि ही निसर्गात वावरताना अचानक होणाऱ्या इतर कोणत्याही हल्याला पूर्णपणे सक्षम नसल्याने तिचे र�� करणे हे पुरूषाने स्वतःच्या खांद्यावर घेतले आणि इथूनच एक परिवर्तनीय गोष्टीचा उदय होत गेला (महात्मा फुले). इथेच झाल असे मी म्हणत नाही पण त्यावेळी माणूस नावाच्या प्राण्याची निर्मिती झ ाली व तो ज्यावेळी समुहाने एकत्र राहू लागला तेथुन ते आजपर्यंत एक अशी संस्कृती उदयास आली होती व आली आहे व पुढे ती तशीच राहणार आहे ती आजतागायत दडलेली आहे. या संस्कृतीत खूप विचार करून त्यांच्यावर अन्याय अत्याचार होऊ नये यासाठी अनेक नियम-�ायदे अश्मयुगापासुन तयार होत �ले. तयार केले व ते अंमलबजावणीत आणले जात होते. एकंदर आदिमानवानेसुध्दा स्त्रि ही आपली अस्तित्व वाढवणारी व टि�वणारी एक दैवशक्ती आहे. हे मानुन तिचे रक्षण सर्व पृथ्वीतलावर तो करत होता तसेच पुढे-पुढे बदलत्या काळानुसार हा प्रयत्न चालु होता व आपल्याला चांगला कळणारा काळ म्हणजे राजघराणे पध्दतीतही हा प्रयत्न शेवटपर्यंत तसाच चालु होता. याच राज्यघराणेशाहीन स्त्रियांवर काही प्रमाणात अन्याय झाला असे मी म्हणू शकत नाही. पण जो अन्यायकर्ता होता तो क्रुर होता. त्याच्या विरोधात प्रत्येक वेळी सर्वसामान्य स्त्रिरक्षाणासाठी सर्वसामान्य समाजाने आपले पाऊल उचलले होते. पण हे होत असतानाच राजेशाही घराण्याची हुकुमशाही माळवतीकडे झुकत होती. परकियांची आक्रमणे झाल्याने अनेक राज्यघराणे बुडाले (माझा लढा). गुलामी वाढली पारतंत्र्याच्या काळात स्त्रि अबला झाली पण समाज्याने माघार नाही घेतली. अनेक समाजसुधारकांनी या अन्यायाला समान मुतोड उत्तर सतत दिले. आपण आता लोकशाहीच्या आधुनिक काळात जगत आहोत. या काळातही स्त्रियांवर अन्याय अत्याचाराचा वार चालू आहे. (झाडाझडती) ती आणखी अबला बनत आहे. याचा विचार करताना या आधुनिक काळात मि असे म्हणतो की स्त्रि सुरक्षित आहे का.

मी आज असे म्हणेन की स्त्रि सुरक्षित असा एक काळ होता. आजच्या धावत्या तांत्रिक जगात की स्त्रि सुरक्षित आहे का. या प्रश्नाचे उत्तर एकचं मिळते ते म्हणजे नाही. पण याची कारणे कधी डोकावून बघीतली का. नाहीच बघीतली, आणि जर बघीतली असली तरी फक्त कागदावरच ती उतरून �ागदावरच राहिली. समाजाच्या कानाकोपऱ्यात अंमलबजावनी नाही आली. कारण आजही स्त्रियांवर अन्याय अत्याचार होतोच फरक फक्त इतकाच कि लोकशाहीमुळे त्यात कमी जास्त प्रमाणं होत राहतं. पण स्त्रियांवरील अन्यायाला जबाबदार शासन, पुरूष कि त्या स्वतःच आहेत. कारण वर्तमानातील बदलल्या राह�ीमान, वस्त्रपरिधान, बोल�ा-चालण्याची शैली, वागणुकितील हालचाली, आसपासचे वातावरण अशा बऱ्याच गोष्टीत त्या स्वतःच सुरूक्षित नसण्याला कारणीभूत आहेत. कोणी म्हणेल मला वेडं लागले पण आपण अभ्यासलेल आजतायतचा मानव इतिहासाचा जिवनकाळ लक्षात घ्या त्यावरून काही ठळक बाबी लक्ष्यात आल्या. जिथे स्त्रियांना घराबाहेर पडण्याची परवानगी नसायची. जरी ती बाहेर पडली तरी घरचे दोन चार पुरूष तिच्यासोबत असाचेच. डोक्यावरून पूर्ण पदर. स्वयंपाक घरात जास्त वेळ म्हणजे चूल आणि मुल. स्वयंपाक घराच्याच बाजुलाच उठण्या-बसण्याची व आराम करण्याची सोय. मुला-मुलींना न विचाताच त्यांचा बालविवाह करणे. पतीच्या पश्च्यात स्त्रीने सती जावे. पतीच्या मृत्यनंतर स्त्रीने मुंडन करणे. विधवेने घराबाहेर न पडणे. पत्नीच्या पश्चात पतीने सन्यास घेणे. तीचा देव-धर्मांच्या रूढी परंपरेत सहभागी नसणे.

लोकशही नसतानासुध्दा असे अनेक कायदे रूढ होते. समाजाच्या कानाकोपऱ्यात स्त्रि अबला होऊ नये तिला घरची माय, माता, लक्ष्मी म्ह�-न वागणूक द्यायचे (साने गुरूजी). हे सर्व नियम स्त्रियांवरच का होती. या कारणाचा शोध आपण आता घेतला पाहिजे. ही जी बंधन स्त्रियांवर होती ती अन्याय नसुन तिच्या हितासाठीच एक उचलेलं पाऊल होतं. कारण स्त्रि ही घरची इज्जत मानली जायची. आणि आजही ती मानली जाते. त्या काळी गावातील बरेच पुरूष सैन्यात भरती असायचे किंवा अश्मयुग म्हटलं तर शिकारीसाठी जंगलात पडलेले असायचे. याच काळात स्त्रि ही कुणा परकया वाईट नितीमत्तेच्या पुरूषाच्या नजरेत पडू नये किंवा अश्मयुगात कुणा दुसऱ्या हिंसर प्राण्याच्या नजरेत पडू नये यासाठी ही सारी बंधने होती.

मला मान्य आहे कि या बंधनात त्यांची मानसिकता, त्यांच्या भावना त्यांच्यातील हुशारपणा अशा बऱ्याच �ोष्टी जशाच्या तशाच दडपून राहुन होत्या. मोकळेपणा कसलाच नव्हता (बलुत, कोल्हाट्याचं पोर). पण हे सारं जे होतं ते त्यांचय हितासाठी होतं. आज आपण बघतो आणि अनुभवतोही की स्त्रि घराबाहेर पडण्यापासून ती घरी परतेपर्यंत किती काळजीत असतो. यासाठी मी म्हणतो एक असा काळ पृथ्वीतलावर असे कायदे रूढ होते. समाजात जिथे स्त्री अबला होता कामा नये. याची दक्षता घेतली जात होती. स्त्रियांवर अन्याय होऊ नये म्हणून जी जी बंधने-�ायदे-नियम त्याकाळी रूजू केले होते तिथेच पुरूष प्रधान संस्कृती उदयाला येत होती. इथेच या प्रमुख यजमान पदाचा सुर्योदय झाला.

पुरूष प्रधान संस्कृतीची व्याख्या अशी करता येईल स्त्री रक्षणासाठी व स्त्री हितासाठी इतिहासपूर्व काळापासून आजपर्यंत जी नियमावली झाली त्याची अंमलबजावणीत आल व ते सक्तिचे केले. जेव्हा आदिमानव नावाची माणसाठी या पृथ्वीवर निर्मिती झाली व ती माणसाची जात जशी एकत्र समुहाने राहू लागले तेव्हापासून खऱ्या अर्थाने पुरूष प्रधान संस्कृतीचा उदय होत गेला. अगदी पूर्व वर्तमानातान पाहता १३००-१६०० या काळात बारकाईने निरिक्षण केल्याने पुढे अशी गोष्ट निदर्शनास आली की याही काळात पुरूषप्रधान संस्कृती अजूनपण भारतासोबत इतर जगातील सर्वच ठिकाणी आजही अस्तित्वात आहे. एकंदर या पुरूष प्रधान संस्कृतीचा विचार करता खऱ्या अर्थान स्त्रि ही समाजात एकटी वावरता असताना इतर गोष्टीचा अचानकपणे होणाऱ्या हल्ल्यांना पुरूषांप्रमाणे ती प्रतीकार करू शकत नाही किंवा ती आणखी पूर्णतः सक्षम नसल्याने ही संस्कृती प्रागैतीहासीक काळापासून अस्तीत्वात आहे.

आधुनिक निसर्गाच्या बदलत्या काळानुसार वरचे-वर बदल घडतच आहेत. स्त्रि ही चार भिंतीच्या किंवा सोनेरी पिंजऱ्यात न राहता आता या खुल्या जगात मनमोकळेपणाने वावरण्यास सुरूवात करत आहे. (यशशास्त्र) पुरूषांच्या खांद्याशी खांदा लावून ती प्रत्येक क्षेत्रात आपल कोशल्य सिध्द करून दाखवत आहे. विशेष म्हणजे ति स्वत:तील कलागुणांचा वापर जगण्यासारखे करत आहे. पण हे करत असताना आजच्या दैनंदीन वर्तमानपत्रांमध्ये काही अशा घटना डोळ्यासमोर वाचण्यात येतात कि एका स्त्रिवर सामुही अत्याचार, अल्पवयीन मुलीवर बलात्कार, हे का कसे घडते. यावर थोडा फार स्त्रियांनी विचार म्हणा किंवा अभ्यास करायला हवा. हा होणारा अत्याचार आपल्याच चुकिमुळे होतोय का. यावर स्त्रियांनी विचार करणे ही काळाची गरज आहे असे मी समजतो. विचार करून तिने आपले अस्तित्व पुढे या जगात कायम टिकवण्यासाठी व पुरूषांच्या बरोबरीने काम □रण्यासाठी स्वत:मध्ये काही बदल करून द्यायला हवेत. □ाही बंधनं, नियम स्वत:वर तिने करायला हवीत असे माझे मत आहे पूढे त्यांना त्यांचे व्यक्तिस्वातंत्र्य आहेच.

संदर्भ सुची :-

१. विश्वास पाटील, झाडाझडती. राजहंस प्रकाशन.
२. दया पवार, बलुत. दिनकर गांगल चिटणीस ग्रंथली.
३. किशोर शांताबाई काळे, कोलाट्याचं पोर. ग्रंथाली.
४. वामनराव पै, दृष्टी. शितल पब्लिकेशन.
५. शिवाजी सावंत, मृत्युंजय.
६. रणजित देसाई, श्रीमा-नयो□ी.
७. साने गुरूजी, शामची आई.
८. एडॉल्फ हिटलर, माझा लढा.
९. अब्दुस सलाम चाउूस, यशशास्त्र.
१०. संध्या रानडे, निरोप. पायल पब्लिकेशन.
११. शकुंतला गोमटे, हे प्रेम जगावेगळे. मनोरमा प्रकाशन.
१२. महेश नि□म, सावली. वि-नंद प्र□ाशन.
१३. अविनाश धर्माधिकारी, नवा विजयपथ.
१४. विश्वास देशमुख, प्रेमांजली.
१५. भागन, रा.तु., जिवनविचार, दिया प्रकाशन.
१६. महात्मा फुले, ब्राम्हणाचे कसब.